

ДАВНЬОРУСЬКІ ПАМ'ЯТКИ В МЕЖИРІЧЧІ ВІСЛОКА І СЯНУ

Територія Перемишльської землі була складовою частиною Галицько-Волинського князівства. Перемишльська земля охоплювала Посяння та верхів'я Дністра, з півдня граничила з Карпатами, із заходу - з лівою притокою Сяну - Віслоком, на північному заході - з Розточчям, на сході її омивала Верещиця та Стрий (рис. 1).

З середини XIV ст. до початку другої світової війни перебувала у складі Польщі, яка в різний час втрачала свою незалежність. З 1944 р. згідно з договором між СРСР і Польщею значна частина Верхнього Посяння залишилась у складі Польщі. Точних даних про кількість селищ у цій частині, як, зрештою, і в інших землях немає. Відомі переважно ті селища, які розташовані безпосередньо біля городищ і складали їх близьку периферію. У статті дана характеристика тих городищ і селищ західної частини, на яких проводили розкопки.

Перші достовірні згадки про давньоруські городи Посяння знаходимо в Руському Літописі. Це - Перемишль, Любачів, Перевореськ, Сянок, Ярослав. та ін¹.

Домінуюче місце займав Перемишль, розташований на перехресті торговельних шляхів. Один з них проходив зі сходу на захід через Галич, Городок, Вишню, Перемишль, Ряшів на Краків і Прагу, а інший простягався з півночі на південь від Белза на Потелич, Ворота, Перемишль, Сянок - до Карпат і далі в Угри².

Перемишль відігравав вирішальну роль в соціально-економічному і

¹ Літопис руський /Пер. Л. Махновець. За Іпатським списком. К., 1989.

² Рыбаков В.А. Торговля и торговые пути //История культуры древней Руси. М.; Л., 1948. Т.1. С. 341-343; Пелещишин М.А. Стародавня Яворівщина. Нариси з історії та археології. Львів: Світ, 1996. С. 116.

політичному житті краю¹.

Назва міста носить сліди чеського впливу. Воно було засноване, ймовірно, у другій половині X ст. Болеславом II з династії Пржемысловичів і названо на його честь².

Першу письмову згадку про Перемишль знаходимо під 981 р. у зв'язку з захопленням міста Володимиром Святославовичем³. Протягом XI-XIV ст назва його згадується ще 27 разів у зв'язку з різними воєнними і політичними подіями.

Археологічні розкопки на дитинці стародавнього Перемишля проводили у 1929-1930 рр. К.Осіньський, а в 1957-1965 рр. А.Жакі, А.Куниш, Й.Фразік, К.Москва та ін⁴. Дослідженнями встановлено, що літописний Перемишль знаходився на Замковій горі, у місці злиття рік В'яру і Сяну. Дитинець площею 1 га був оточений стрімкими схилами і обведений земляним валом з внутрішньою конструкцією у формі дерев'яних зрубів, такими ж, як на городищах у Судовій Вишні⁵, Ленківцях⁶, Колодязині, Райках, Києві, Білгороді та інших

¹Кучінко М.М. Літописні міста Посяння за археологічними даними //УІЖ. 1970. №12. С. 78-80; Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья /раннеславянский и древнерусский периоды/. К., Наук. думка. 1990. С. 103-105.

²Исаевич Я.Д. "Грады Червенские и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX-начало XII вв.) //Исследования по истории славянских и балканских народов эпохи средневековья. М.: Наука, 1972. С.119; Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XII вв. К.: Наук. думка, 1985. С. 37-38.

³Літопис руський ... С. 49.

⁴Kunysz A. Pszemysl wczesnodziejowy //Rocznik wojewodztwa Rzeszowskiego (RWR). Rzeszow, 1960. T.2. Z.1; Kunysz A. Pszemysl w starozytnosci i wczesnym sredniowieczu //Kunysz A., Peplowski F. Pszemysl w starozytnosci i sredniowieczu. Rzeszow, 1966. S. 34-38.

⁵Ратич О.О. Результати досліджень давньоруського городища Замчиська в м. Судова Вишня Львівської області в 1957-1959 рр. //Матеріали та дослідження з археології Прикарпаття і Волині (МДАПВ). К., 1962. Вип. 4. С. 114-115.

⁶Тимощук Б.О. Північна Буковина - земля слов'янська. Ужгород, 1969. С. 102-103.

давньоруських укріплених пунктах¹.

З півночі до городища прилягав ремісничий посад, також укріплений земляним валом і ровом. На дитинці і поблизу нього виявлено залишки кількох наземних жител, півземлянок та ям. Важливими пам'ятками монументальної архітектури X-XI ст., відкритими на Замковій горі, є рештки ротонди (діаметр 5,6 м з апсидою 3,96 м) і княжого палацу прямокутної форми (розміри - 34,2 x 15,2 м). Інша ротонда, датована XII ст., виявлена на сучасній околиці міста поблизу кафедрального костюлу. Техніка кладки (кам'яні блоки на розчині піску і вапна) аналогічна будові стін Успенського собору в Галичі², тобто пов'язана з галицькою архітектурною школою, на що також указує польський дослідник І. Фразік³. На дитинці виявлено рештки церкви святого Івана, побудованої в 20-х роках XII ст. перемишльським князем Володимиром Ростиславовичем. Тут знайдено архітектурні прикраси. Підлога у церкві була викладена керамічною плиткою, покритою зеленою і коричневою поливою⁴. На думку П.О. Раппопорта, церква є найдавнішою спорудою галицької архітектурної школи, що сформувалася на початку XII ст⁵.

Крім того, на території міста виявлені залишки ще двох городищ. Одне з них, яке розташоване на "Горі Трьох Хрестів" (західна частина міського парку), має форму еліпса (розміри - 50 x 25 м). З трьох

¹ Раппопорт П.А. Очерки по истории русского военного зодчества X-XIII вв. // Материалы и исследования по археологии СССР (МИА). М., Л., 1956. №52. С. 73-106.

² Пастернак Я. Старий Галич. Краків, Львів, 1944. С. 79, 82.

³ Frazik J. Technika muru rotundy na placu Katedralnym w Przemyslu i cwagi z tym zwiazane // Czasopismo techniczne. Krakow. 1962. № 9/55. S. 28-33.

⁴ Zaki A. Najstarsze relikty architektoniczne na zamku w Przemyslu // Sprawozdanie z posiedzien Romisji Oddzialu Polskiej Akademii Nauk (PAN) za I-IV 1960 r. Krakow, 1961. S. 6-10.

⁵ Раппопорт П.А. К вопросу о сложении галицкой архитектурной школы. // Славяне и Русь. М., 1968. С. 461.

боків воно обмежене стрімкими схилами, лише з південного легкодоступного боку помітні сліди валу. Городище було зруйноване під час побудови австрійського форту.

Інше городище розташоване на узгір'ї "Татарський курган", висота якого досягає 10 м. Площадка городища невелика (діаметр понад 40 м). На ньому А. Куниш виявив керамічний матеріал XIII-XIV ст. Докладних відомостей про час виникнення городища польські дослідники не наводять.

На території Перемишля відкрито кілька селищ. Два з них, що існували з IX ст., розташовані в районі Кафедрального костюлу, третє - в урочищі "Тераса Надсянська". На цьому урочищі виявлено залишки наземного житла з глиняною пічкою. Четверте селище знаходилося у місці впадіння ріки В'яру до Сяну (урочище "Перекопана"). П'яте відкрите в урочищі "Засяння". Тут жили гончарі. Рятівними дослідженнями А. Куниша виявлено вісім гончарних горнів, тигельок для плавки кольорових металів, шматки криці та шлаку. Селище існувало в X-XIV ст.¹

На території літописного Перемишля відкрито три ґрунтові могильники. На двох з них в урочищах Казанов і Засяння, датованих XI-XII ст., поховані лежали на спині, орієтовані головами на захід, північ і південь. Третій могильник, датований XII-XIV ст., відкритий в 1958 р. біля фундаментів церкви святого Івана. Тут досліджено 68 поховань².

На городищах, селищах та могильниках виявлено велику кількість речей - цілі і фрагментовані ліпні та гончарні горщики, амфори. З інших знахідок треба назвати скляні різнокольорові браслети, намистини, срібні скроневі кільця та сережки київського типу, хрести складні (енколпіони), шиферні пряслиця, інші знаряддя праці та предмети побуту (рис. 2). Переважна більшість речей виготовлялася місцевими майстрами.

¹ Kunysz A. Pszemysł w starożytnosci... S. 58-61.

² Zoll-Adamikowska H. Wczesnosredniowieczne cmentarzyska skielietowe Malopolski. Wroclaw, Warszawa, Krakow, 1966. Cz. I. S. 83-85.

Про це свідчить відкриття гончарних печей, двох залізоплавильних горнів.

На розвиток писемності в Перемишлі вказує виявлене на дитинці бронзове писало-стилюс. Свідченням торговельних та інших контактів Перемишля з іншими землями Русі є знахідки київських амфор, овруцьких пряслиць, свинцевих печаток волинського князя Давида Ігоревича (XI-XII ст.).

Крім світської влади, у Перемишлі функціонувала церковна адміністрація. З початку заснування міста там розміщувалось єпископство¹. Перемишльські владика мали значний вплив на галицько-волинських князів². Місто в XIV ст. мало свій герб, з зображенням бурого ведмедя³.

Підсумовуючи археологічні та літописні дані, можна стверджувати, що Перемишль був великий ремісничий, тоговельний і адміністративний пункт Київської Русі на її західних окраїнах, а з XI ст. - столицею Перемишльської землі.

У 1211-1225 рр. у зв'язку з угро-руськими та польсько-руськими військовими конфліктами літописець згадує давньоруський Любачів⁴.

Літописний город знаходився на правому березі р. Любачівки, у північній частині сучасного міста. Городище розташоване на луках, захищене зі сходу р. Любачівкою, а з півдня і заходу - болотистою долиною. У 30-х роках розвідкові дослідження на городищі проводили М.Ю.Смішко і Л.Табачек. У 1951-1953 рр. його вивчали А.Жакі та Й.Яновський, в 1956 р. - Я.Махнік та Я.Потоцький. Матеріал представлений головним чином гончарною керамікою XI-XIII ст⁵.

¹ Голинський П. Перемиські владика і духовенство в службі церкви і народу // Перемишль - західний бастион України. Нью-Йорк, Філадельфія, 1961. С.67

² Літопис Руський ... С. 442, 447.

³ Herby Rycerstwa Polskiego przez Bartosza Paprockiego w Krakowie 1584. Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. Kraków, 1858. S.914.

⁴ Літопис Руський С. 374, 381.

⁵ Machnik J., Potocki J. Badania archeologiczne w widłach Sanu i Tanwy w r. 1956 // Sprawozdanie Archeologiczne (SA) 1959. T.5. S. 252; Kunysz A. Grodziska w województwie Rzeszowskim // Materiały i Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego (MiSROA). Rzeszów, 1968. S.58.

Городище в Мимоні знаходиться на правому березі р. Віслок (урочище "Замчисько"), на мисовому узгір'ї. Воно обнесене трьома валами. У довоєнний час дослідження на городищі проводив Я. Пастернак, потім Л. Гаєвський. У 1969 р. М. Габальська провела внутрішнє обстеження валу і відкрила декілька дерев'яних зрубів, засинаних землею, типових для давньоруського оборонного будівництва. Знайдено фрагменти гончарної кераміки, залізні вудила, наконечники стріл та інші матеріали, які датуються X-XIII ст¹.

На західних рубежах Перемишльської землі знаходився літописний Перевореськ (сучасний Пшеворськ). Руський літопис згадує про нього під 1281 р., описуючи про бойові дії між Левом Даниловичем і польським князем Лешком Чорним².

У 1960-1961 рр. А. Куниш проводив дослідження рятівного характеру, якими встановлено, що городище було розташоване в західній частині сучасного міста над старим руслом р. Млечки. З східного, південного і західного боків городище захищене стрімкими схилами, а з північного боку збереглися рештки валу, в якому виявлено внутрішню дерев'яну конструкцію. Знайдено вироби з кераміки - ліпної неорнаментованої і гончарної, прикрашеної заглибленими прямими лініями. Цей матеріал датує городище IX-XIII ст³.

Серед давньоукраїнських міст Посяння слід назвати і Ряшів (сучасний Жешув). Перша письмова згадка відносить його до 1354 р. У грамоті польського короля Казимира III зазначено, що він жалує рицареві Яну Пакославу Ряшів і "всю волость Ряшівську в землі руській положену"⁴

¹ Gajewski L. Zamczysko we wsi Mymon, pow. Sanok // Acta Archaeologica Carpatica (AAC). Kraków, 1958. T.1. Z.1. S. 117-120; Informator Archeologiczny. Badania 1969 r. Warszawa, 1970. S. 281-282.

² Літопис руський... С. 432-434.

³ Kunysz A. Badania archeologiczne o charakterze ratowniczym na terenie Pszeworska, Jaroslawia i Ropczyc // SROA. Rzeszów, 1961. S. 17-19; Kunysz A. Grodziska... S. 69-70.

⁴ Пеленський Й. Ряшів - західна твердиня Галицької держави. Львів, 1928. С. 158-159.

Городище стародавнього Ряшева розташоване над р. Прірвою і складається з дитинця в урочищі "Старомістя" та підгороддя в урочищі "Руське село".

Дослідження на городищі, розпочаті В. Котулою в довоєнний час, тривали з перервами до 70-х років. У 1961 р. А. Куниш, а в 1966 р. А. Грущинська виявили житла-півземлянки з речовим матеріалом IX-XII ст. та наземні житла XII-XIV ст. Поблизу них знаходилися господарські ями. У культурному шарі знайдено ліпний та гончарний посуд, орнаментований прямими та хвилястими лініями; з інших предметів - меч, ножі, шиферні пряслиця та скляні браслети.

Крім того, на території Ряшева відкрито два селища. Перше (урочище "Старонива") випадково відкрите в 1956 р. під час будівництва дороги. Дослідженням, яке провів Я. Яновський, було виявлено дві півземлянки, наповнення яких складалося з грудок обмавки, вугликів та дрібних фрагментів гончарних горщиків. Залишки другого селища в урочищі "Баранівка" виявили в 1961 р. А. Куниш та А. Кволек. Зібрано фрагменти кераміки VIII-IX ст¹.

Стратегічним городом Перемишльської землі був Сянок, розташований на південно-західному кордоні Київської Русі. Вперше місто згадується в Галицько-Волинському літописі під 1150 р. з приводу захоплення його військом угорського короля Гейзи. Ще двічі літописець згадує про нього у 1205 і 1231 рр. у зв'язку з русько-угорськими конфліктами², що свідчить про оборонне значення міста.

Археологічні дослідження в 1953, 1961-1962 рр. підтвердили наявність городища, виявленого на Замковій горі. Площадка його розмірами 100X70 м обмежена з трьох боків стрімкими схилами, а з заходу захищена валом та ровом. На території дитинця відкрито півземлянки, в яких були фрагменти давньоруської кераміки.

¹ Janowski J. Źródła i materiały do pradziejów Rzeszowa //RWR. Rzeszów, 1960. T.2. S. 113-120; Gruszczynska A. Badania na stanowisku 3 w Rzeszowie - staromiejsciu //MISROA. Rzeszów, 1968. S. 171-175; Kunysz A. Grodziska... S. 71.

² Літопис руський ... С. 234, 369, 388.

Тут розкопано ґрунтовий могильник, в якому покійники лежали на спині, орієнтовані головами на захід. Біля них знайдено фрагменти гончарних горщиків, прикрашених заглибленими горизонтальними і хвилястими лініями з клеймами на денцях у вигляді кола та хреста в колі. Серед інших знахідок виявлені втульчасті двошипні наконечники стріл. Весь матеріал дає підставу датувати городище XI-XIII ст¹.

У 1339 р. Юрій II Тройденевич (1323-1340), останній галицько-волинський князь, надав місту самоврядування на німецькому праві. Згідно з цим правом, город мав свій герб, печатки, хоругви. Встановлювалися розміри оподаткування міщан. На гербі Сянока зображено архистратига Михаїла на блакитному фоні². Серед міщан Сянока, поряд з українцями були угорці, німці, поляки. У городі функціонували цехи кравців, шевців, суконників, різників, працювала лазня. Довкола міста оброблялися поля, на луках випасали худобу, населення займалося рибальством, мисливством³.

Поблизу Сянока в с. Біла гора (урочище "Замчисько") над р. Сяном розташоване невелике городище (розмірами 155Х31 м). Воно обведене по периметру земляним валом та ровом і служило сторожовим пунктом у XII-XIV ст⁴.

На лівому березі Сяну на північ від Перемишля знаходився літописний Ярослав. Свою назву город прибрав від руських князів Ярослава Мудрого (1019-1054) або Ярослава Осмомисла (1153-1187)⁵.

¹ Kunysz A. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na terenie Sanoka i okolicy // SROA za r. 1962. Rzeszów, 1962. S. 25-27.

² Болеслав-Юрій II, князь всей Малой Руси // Сборник материалов и исследований. СПб, 1907. С. 77-79. Табл. X.

³ Codeks diplomaticus Poloniae. Ed. Ryszczewski L., Muczkowski A. Varsoviae, 1847. Vol. 1. S. 209-211.

⁴ Kunysz A. Grodziska... S. 41.

⁵ Чернецький В. Звістки о стариннім місті Ярославі й його церквах // Діло. 1894. №150-151; Исаевич Я.Д. О древнейшей топонимике // Славянские древности. К., 1980. С.7; Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство... С. 31.

Першу літописну згадку про Ярослав знаходимо під 1152 р¹. Місто було значним стратегічним пунктом Русі на її західних рубежах. Біля його стін галицько-волинські князі відбивали напади угорських та польських загарбників, які прагнули захопити ці слов'янські землі. Про один з таких епізодів згадує руський літописець під 1245 р., коли Данило Галицький розгромив польсько-угорські війська².

Дослідженнями А. Кунуша в 1961-1966 рр. встановлено, що городище знаходилось на території монастиря Бенедиктинок. Воно розташоване над давнім руслом Сяну, з трьох боків захищене стрімкими схилами, а з східного - валом і ровом. Розкопано півземлянку XI-XII ст. та два наземні житла, очевидно, зрубної конструкції XIII ст. У житлах і поза ними знайдено значну кількість фрагментів гончарного посуду з клеймами на денцях у вигляді кола, колеса із спицями.

Неподалік від городища під час проведення земляних робіт відкрито два житла XIII ст. Сліди селища виявлено також у районі міського ринку, де знайдено гончарну кераміку XII-XIII ст. з клеймами на денцях³.

Отже, розташування селищ значною мірою пов'язане з городищами, навколо яких вони і групувались. Зокрема, біля Перемишля існували селища у Валяві⁴, Бужковичах, Кальникові, Красічині, Перекопаній. В околицях Пшеворська відомі селища в Журавчиках, Мацьківці, Ужейовичах. Навколо Ярослава -

¹ Літопис руський ... С. 252.

² Там же. С. 388, 402-404, 406.

³ Kunysz A. Osadnictwo otwarte w Polsce południowo-wschodniej od VI do XIII w. //Wiadomości archeologiczne (WA). Warszawa, 1966. T. 31. S. 357; Kunysz A. Badanie archeologiczne na wzgórzu Benedyktynek w Jarosławiu //MISROA. Rzeszów, 1968. S. 230-233; Kunysz A. Grodziska... S. 51-52.

⁴ Пастернак Я. Княжий город Перемишль //Перемишль - західний бастион України... С. 18.

селища в Лазах, Монастирі, Муніні і Хлопицях¹.

Лише на окремих селищах Посяння дослідження проводили протягом тривалого часу (пункти в Монастирі, Ніску, Цешанові).

У Монастирі відкрито п'ять прямокутних півземлянок, господарські ями, сім залізоплавильних споруд². Селище в Ніску займало площу близько 4 га, досліджено одинадцять півземлянок, а на краю селища - виробничі споруди³. Селище в Цешанові займало площу до 3 га⁴. На жаль, матеріали про нього не опубліковані. На таких поселеннях, на думку Г. Ловм'янського, водночас могло існувати близько 15 господарств, в які входили житла і господарські споруди⁵.

Отже, в IX-XIV ст. на Посянні виникають селища, які розташовувались на шляхах сполучення. Вони консолідувались біля майбутніх міст - городищ (городів). Городища - фортеці з міцними дерев'яними та земляними укріпленнями - свідчать про високий рівень військової справи, особливо фортифікаційної, на західній частині Перемишльської землі.

¹ Kunysz A. Osadnictwo otwarte... S. 342-343.

² Kunysz A. Sprawozdanie z badań na osadzie wczesnosredniowiecznej VIII-X w. w Manasterzu, pow. Jarosław //SROA. Rzeszów, 1962. S. 31-32.

³ Kunysz A. Wczesnosredniowieczna osada w miasteczku powiatowym Nisku //WA. Warszawa, 1960. T. 26. Z. 3-4. S. 343-344; Kwołek A. Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na osadzie wczesnosredniowiecznej w Nisku w r. 1962 //SROA. Rzeszów, 1962. S. 29-30.

⁴ Kunysz A. Osadnictwo otwarte... S. 330.

⁵ Lowmiański H. Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich. Warszawa, 1953. S. 239.

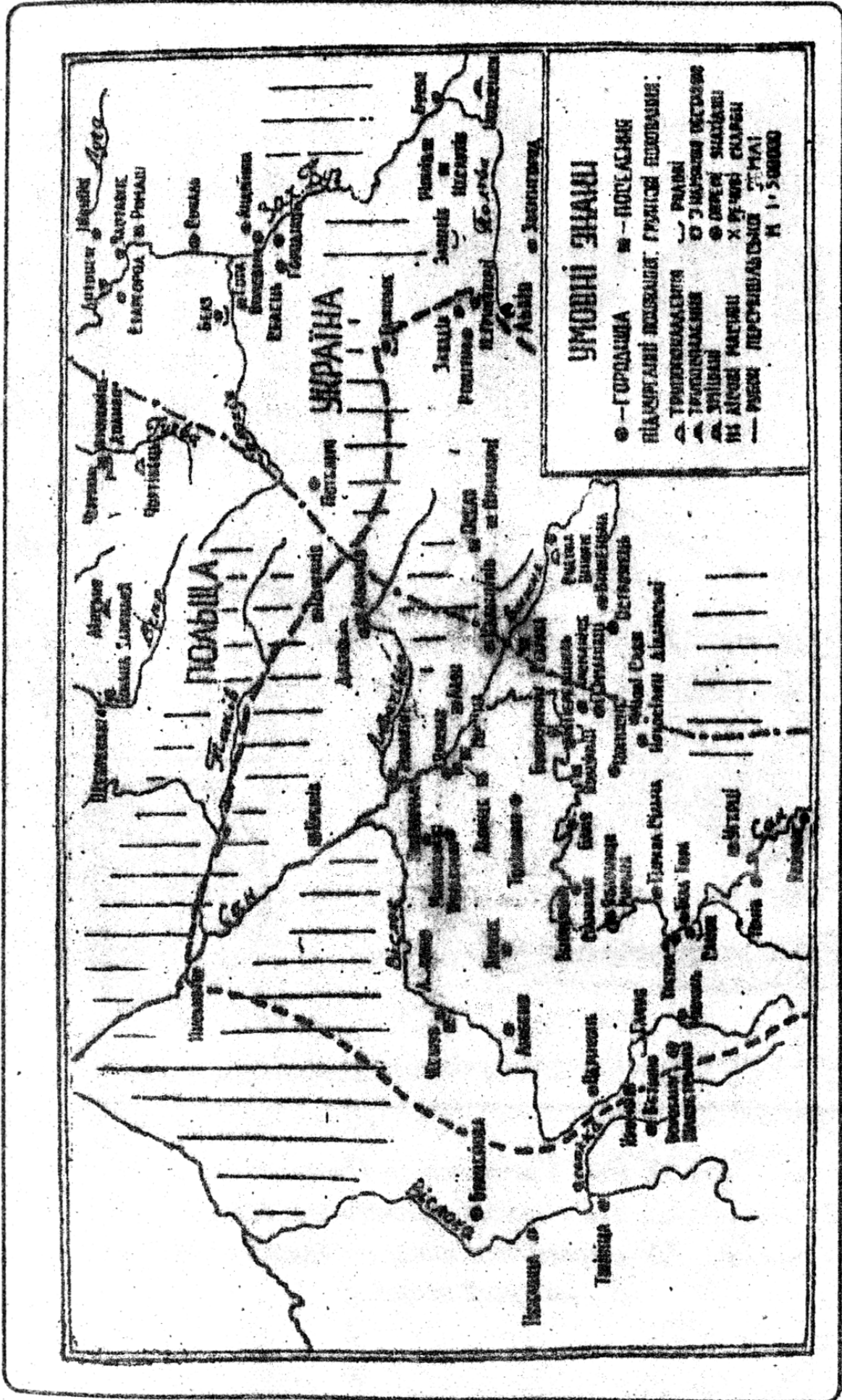
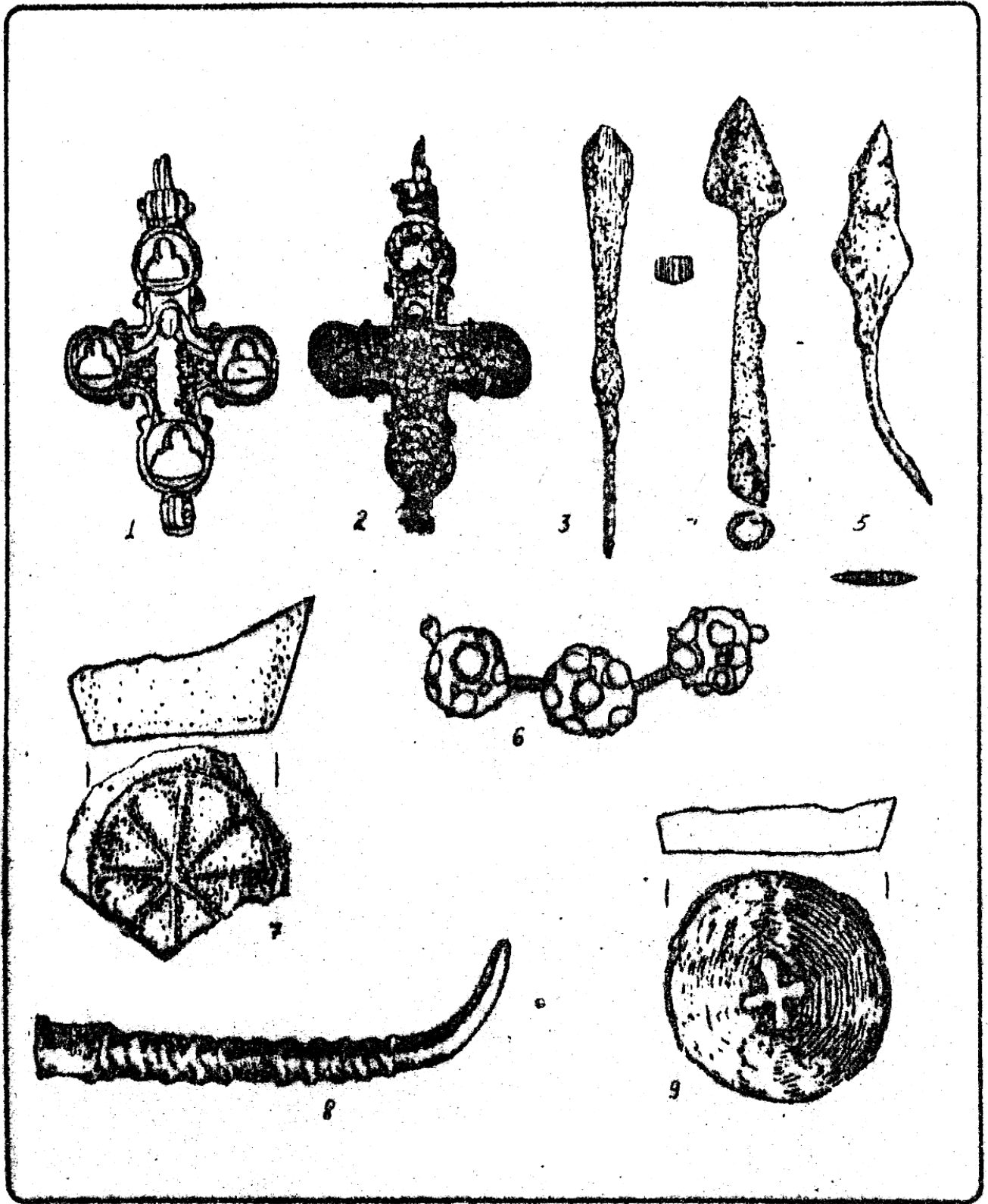

РИС.1 КАРТА АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ІХ-ХІІ ст. У МЕЖРИЧЧІ ВІСЛОКА І ДНІПУ

*Рис. 2. Речі в літописного Перемішля:
1,2 - енколпіони; 3-5 - залізні наконечники стріл;
6 - серезка; 7,9 - фрагменти днищ посудин з клеймами;
8 - кістяний псалій.*